

USPOSTAVLJANJE NOVOG JEZIČKO-STILSKOG I TEOLOŠKOPOJMOVNOG INSTRUMENTARIJA–DOPRINOSI U AKAIDSKIM RADOVIMA NASTALIM U PRVIM DESETLJEĆIMA XX STOLJEĆA

DOI: 10.58584/2490-3752.2024.10.10.9

UDC/UDK: 28-184:81(497.15)“19”

SAŽETAK

Nakon što su Bošnjaci austrougarskom okupacijom prešli iz istočno-orijentalne u zapadnoevropsku kulturno-civilizacijsku epohu, pred njima se ukazala neodložna potreba za tumačenjem islama na bosanskom jeziku. Razumijevanje islamske univerzalnosti iz vremena Osmanske imperije neminovno je moralo doživjeti određene lokalne, bosanske (evropske) reinterpretacije. Na samom početku prošlog stoljeća, nalazimo bošnjačke teologe koji odlučno i uspješno djeluju na uspostavljanju bosanske islamskoteološke leksike. Na tom tragu ćemo u ovom radu, barem u kratkim naznakama, osvijetliti uspostavljanje novog jezičko-stilskog i teološkopojmovnog instrumentarija u okvirima nauke akaida koja se prvi put razvija na maternjem jeziku Bošnjaka. Ukazat ćemo na značajnije doprinose pojedinih autora uspostavljanju domaće leksike, kao i na važnije odrednice novog jezičkog i teološkopojmovnog instrumentarija.

Ključne riječi: novi jezičko-stilski i teološkopojmovni instrumentarij, bosanska leksika u nauci akaida, značajniji doprinosi autora akaidskih radova, prva polovina dvadesetog stoljeća...

Uvod

Sveobuhvatne promjene koje su zadesile muslimane bitna su karakteristika prve polovine dvadesetog stoljeća u Bosni i Hercegovini. One su se odražavale i na promišljanja o islamu jer su nova razdoblja postavljala i nova pitanja. U kompleksnom spletu dramatičnih okolnosti tokom svih tih desetljeća, gledajući u svjetlu teme kojom se bavimo, pratit ćemo pribranost bošnjačke uleme koja je tada tražila put duhovnog i nacionalnog opstanka svog naroda. Nakon što su Bošnjaci austrougarskom okupacijom prešli iz istočno-orijentalne u zapadnoevropsku kulturno-civilizacijsku epohu, pred njima se ukazala neodložna potreba za tumačenjem islama na bosanskom jeziku. Na tako krupnoj historijskoj prekretnici, bošnjački intelektualci su se našli pred imperativom definiranja i razumijevanja vlastite uloge u Bosni i Hercegovini, kao i uloge vjere i kulture koja je ponikla na "spoju islama i Bosne". Razumijevanje islamske univerzalnosti iz vremena Osmanske imperije neminovno je moralo doživjeti određene lokalne, bosanske (evropske) re-interpretacije. Na tom tragu ćemo u ovom radu, barem u kratkim naznakama, osvijetliti uspostavljanje novog jezičko-stilskog i teološkopojmovnog instrumentarija u okvirima nauke akaida koja se prvi put razvija na maternjem jeziku Bošnjaka.

Značajniji doprinosi uspostavljanju bosanske leksike u okvirima nauke akaida

Potrebu za razumijevanjem i predstavljanjem islamskoteološkog učenja u novim društveno-povijesnim i kulturnim okolnostima bosanskohercegovački alimi su označili arapskim pojmom *idžti-had*. Semantičko polje pojma idžti-had odnosi se i na promišljanja u oblasti akaida usljed izravnog susreta islama s modernom naukom, njezinom terminologijom i metodologijom. U ovom periodu su prvi put obrađene važne islamske teme na bosanskom jeziku, latiničkim ili ćirilčkim pismom. Njihovo tumačenje i publiciranje na bosanskom jeziku zahtijevalo je ozbiljne napore i svestranija obrazovanja, posebno na planu definiranja mnogih specifičnih i stručnih vjerskih pojmova i termina. Pri tome su se bosanski autori tog vremena nužno oslanjali na rješenja iz orijentalnih i zapadnih jezika.

Zapaženiji doprinos prenošenju nauke akaida u bosanski jezik dali su oni naši učenjaci koji su i najviše pisali na teme o osnovama islamskog vjerovanja: Abdurahman Čokić (umro 1954. g), Mehmed Handžić (umro 1944. g), Džemaludin Čaušević (umro 1938. g), Ibrahim Čokić (umro 1948. g), Kasim Dobrača (umro 1979. g), Šaban Hodžić (umro 1980. g), Seid Serdarević (umro 1917. g) i drugi. Oni su predstavljali ulemanski sloj koji je uspio povezati dvije generacije učenjaka u Bosni i Hercegovini: ulemu koja je pisala i objavljivala djela, držala vazove i u školama poučavala na arapskom i turskom jeziku, te ulemu koja će doći poslije njih i koja u svom publicističkom i vjersko-prosvjetnom radu u potpunosti prelazi na bosanski jezik.

Na samom početku prošlog stoljeća, nalazimo bošnjačke teologe koji odlučno i uspješno djeluju na uspostavljanju domaće akaidске odnosno dogmatske i apologetske leksike. Već tada je iznimno angažirani Muhamed Seid Serdarević, zajedno s drugim našim autorima i prosvjetiteljima, važne teme nauke kelama interpretirao bosanskim jezikom, latinicom.¹ Ovoj plejadi pripada pionirska uloga prenošenja vjersko-teološke akaidске misli u vlastiti jezik, te profiliranja bosanske akaidске terminologije.

I vjersko-teološki opus Abdurahmana Adila Čokića prispijeva u ranijem stadiju predstavljanja islamskih nauka na bosanskom jeziku, latiničkim pismom, te je, po našoj ocjeni, veoma uputno istaknuti doprinese ovog autora, tada tako važnoj, uspostavi teološkog pojmovnog instrumentarija kod nas. Njegova knjiga *Islam* prva je cjelovitija domaća studija u okvirima nauke akaida pa stoga

1 Među prvim bošnjačkim alimima koji su se istakli na planu izučavanja i prezentiranja islamskih nauka na našem jeziku, zapaženo mjesto pripada M. S. Serdareviću. Energično se zalagao za uvođenje arebičkog, a kasnije i latiničkog pisma, te za pisanje i štampanje djela i listova na bosanskom jeziku. Već 1905. godine, ovaj autor se upušta u ambiciozniji projekt objavljivanja, za to vrijeme opsežnog, povijesno-teološkog djela *Kratka povijest islama*, u kojem su izložena zanimljiva akaidска učenja. (Vidjeti: M. S. Serdaravić, *Kratka povijest islama*, Islamska dionička štamparija, Sarajevo, 1905.-1906.) U kontekstu teme kojom se bavimo, našu pažnju također zaslužuje sljedeće izdanje ovog bosanskog autora i prevodioca, u cijelosti vezano za nauku akaida: *Istinitost Božijeg bivstva i Muhammedova poslanstva*, Prva muslimanska nakladna knjižara, Mostar, 1915.

i jedno od značajnijih naših teoloških studija toga vremena.² Čokić, u ovom i drugim svojim radovima, daje značajan prilog ustanovljavanju akaidske terminologije na bosanskom jeziku, koristeći se istočnim i zapadnim izvorima. Često konsultiranje mišljenja zapadnih filozofa i naučnika o religiji – prihvatajući ih ili pobijajući – dobrim dijelom ukazuje na njegovo poznavanje pojmova i termina kojima su se oni koristili u ovoj oblasti.³

Skladnim stilom i jasnim izrazom, vrijedan prilog u sistematizaciji nauke kelama i preciznom definiraju njezine terminologije na bosanskom jeziku dao je Mehmed Handžić.⁴ Njegov doprinos izradi pojmovnog instrumentarija u akaidu imao je dugoročno veliku važnost s obzirom da je djelo *Ilmu-l-kelam*, koje je napisao početkom tridesetih godina, sve do našeg vremena izučavano kao udžbenik u obrazovnim ustanovama Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.

Na čelu avangarde islamskih učenjaka koji su ponijeli odgovornost za predstavljanje sveukupne islamske misli na bosanskom jeziku nalazio se Džemaludin Čaušević. I u području nauke kelama nudi zanimljive i specifične doprinose definiranju i semantički izbalansiranom oblikovanju određenih pojmova. To posebno dolazi do izražaja u većem broju njegovih tekstova u kojima se, i kada je riječ o terminološko-pojmovnim rješenjima, nahodi modernistički ton, svakako važan i za kasnije naše vjersko-teološko mišljenje.⁵

Spomenut ćemo i jezičko-stilsku osobenost autora kao što je Ibrahim Čokić, u čijim radovima se uočava nešto više arhaičnosti,

2 Vidjeti: *Islam*, "D. & A. Kajan", Sarajevo, 1924.

3 Širu elaboraciju o akaidskim radovima A. A. Čokića vidjeti u: Vahid Fazlović, *Islamska apologetika Abdurahmana Adila Čokića*, El-Kalem, Sarajevo, 2015., str. 57-102.

4 Posebno ukazujemo na sljedeće djelo M. Handžića: *Ilmu-l-kelam – udžbenik islamske vjeronauke za VIII razred srednjih škola*, Vakufska direkcija u Sarajevu, Sarajevo, 1934.

5 U više radova Dž. Čauševića, publiciranih u tadašnjim časopisima, nailazimo na zanimljiva tematiziranja pitanja islamskog vjerovanja. Cjelovitije i temeljitije akaidskoj tematici pristupa u podužem uvodnom tekstu svog prijevoda *Kur'an Časnog: Kur'an Časni, prevod i tumač*, preveli i sredili hafiz Muhamed Pandža i Džemaludin Čaušević, Sarajevo, 1937.

ali to je istovremeno i autentičnost narodnog jezika. Valja kazati da su ovi tekstovi, kao i svi ostali, i danas lahko razumljivi.⁶

Alimi o kojima govorimo uglavnom rade u svom stilu i kad pišu originalna djela i kad prevode, ali u tom smislu postoje određena odstupanja. Ugledni prevodilac Muhamed Pašić, naprimjer, nastojao je tokom svog prevođenja striktno slijediti originalni tekst *Risale o vjerovanju* Muhameda Abduhova gdje se dužina rečenica vrlo često podudara s cjelovitim pasusima. Vjerujemo da se za taj način prevođenja svjesno opredijelio, iako nije u duhu našeg jezika. Iz velikog poštovanja prema autoru knjige, htio je da što vjernije prenese njen sadržaj, a činio je tako i zbog važnosti nauke akaida koja se u glavnini sadržaja interpretira. Pašić je svoje autorske radove pisao u posve drukčijem stilu, dosljedno poštujući duh vlastitog jezika.⁷

Uspostavljanju teološkopojmovnog instrumentarija doprinijeli su, posredno, i oni alimi koji nisu pisali i objavljivali, ali su djelovali svojom živom riječju iza koje je stajalo veliko znanje. Tako je na polju nauke akaida Ahmed Burek (umro 1948. g) ostvario veoma snažan uticaj na svoje učenike koji su, kasnije, obrađujući akaidске teme posezali za pojmovnikom usvojenim iz njegovih predavanja.⁸

Na istom polju koje posmatramo, značajno izravno učešće ostvarili su *Hikmet* i *El-Hidaja* kao svojevrsni zbornici radova. Pridružili su se *Behar*, *Biser*, *Novi behar* i neki drugi časopisi značajnim brojem priloga s teološkom tematikom.

6 Ukazujemo na opsežniju akaidsku studiju "Iman" koju je u listu *Hikmet* I. H. Čokić objavljivao od br. 6, I/1929. do br. 38, IV/1932.

7 Usporediti stilove M. Pašića u njegovim originalnim i prevodilačkim radovima: Omer Nakičević, *Muhamed Pašić – zaboravljeni direktor Šerijatske gimnazije*, Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, Gazi Husrev-begova medresa u Sarajevu, Medžlis Islamske zajednice Sarajevo, Sarajevo, 2009., str. 33-117.; 155-166.; 223-229.

8 Između brojnih radova koji su o ovom našem alimu napisani, treba izdvojiti opsežnu publikaciju: Ahmed Kico, *Učenje i djelo Ahmeda Bureka*, ŠIP DD "Borac" Travnik, Travnik, 1998.

Važnije odrednice novog jezičko-stilskog i teološkopojmovnog instrumentarija

Govoreći o spomenutim doprinosima uspostavljanju novog jezičko-stilskog instrumentarija u nauci akaida, treba istaći da je prevođenje određenih pojmova često značilo i udaljavanje od izvornog značenja pa su ih bošnjački islamski učenjaci zadržali u izvornom obliku. Tako je naprimjer pojam *ilmu-l-kelam*, iako zamijenjen izrazom grčkog porijekla *apologetika*, zadržan u upotrebi sve do danas jer se pojmom apologetika ne može izraziti cjeloviti predmet izučavanja navedene znanosti.

Kad je riječ o podjeli nauke kelama, zastupljeni su izrazi: *ila-hijjat* (o Bogu), *nubuwat* (o Božijim poslanicima), *sem'ijjat* (vjerske istine koje se osnivaju na vjerski zasnovanim argumentima), zatim *es-sifatu-s-selbije* ili *es-sifatu-t-tenzihije* (niječna svojstva), *es-sifatu-subutije* (pozitivna svojstva), *mevdžud* (biće), *dževahir* (supstancija), *'ared* (akcidencija), *'ilel* (uzrok)...

S ciljem očuvanja islamske posebnosti u kontekstu zapadno-evropske civilizacije, određeni pojmovi u akaidu su zadržani u krugovima uleme, dok su za šire potrebe u onom vremenu doneseni i njihovi prijevodi. Neki od primjera su: *iman* (vjerovanje), *din* (vjera), *ihsan* (dobročinstvo), *akaid* (doktrina, credo, dogmatika), *ibadet* (pokornost Allahu, dželle šanuhu), *akl* (razum), *nakl* (tradicija), *džebrije* (deterministi, fatalisti), *kaderije* (indeterministi), *haridžije* (secesionisti), *millet* (vjera), *ummet* (zajednica muslimana), *kufir* (ateizam), *širk* (politeizam), *nifak* (licemjerstvo), *suhufi* (listovi), *mizan* (vaga), *sual i hisab* (polaganje računa), *šefa'at* (zauzimanje), *sirat* (most preko Džehennema)... I pored jasnih i preciznih prijevoda na bosanski jezik, značenje većeg broja ovih pojmova je i danas prepoznatljivije na arapskom jeziku.

Pošto govorimo o ondašnjim naporima uleme u izgradnji vlastitog pojmovnog instrumentarija za potrebe islamskih nauka, treba ukazati i na njihovo prihvatanje utjecaja iz šireg podneblja, posebno one koji dolaze iz teološke terminologije drugih religija, što se prepoznaje u slijedećim rješenjima: *meleki* – *andeli*; *šejtan* – *satana*; *Džennet* – *raj*; *Džehennem* – *paklena vatra*; *Davud* – *David*; *ibadat* – *bogoslužnja*...

Mislimo da je ovdje veoma važno ukazati i na mogućnosti određenog broja bosanskomuslimanskih autora da akaiidske sadržaje izlože prilično razvijenim teološkim jezikom onog vremena, pri tome se vješto koristeći pojmovima iz savremenih znanstvenih teorija. Kao primjer ćemo uzeti pristup Abdurahmana Čokića koji se, iznoseći islamsko učenje o nastanku svijeta, uporedo služi pojmovima: *svijet stvaranja* – '*alemi tekvin* – *creatio mundi*. Ili, kada u okviru ovih teorija definira *biće* kao "ono što jest", jednu od njegovih podjela artikulira kompetentno, teološki i naučno savremeno. Biće se, kaže ovaj autor, prema mjestu postojanja dijeli na: fizičko (vanjsko), metafizičko (postoji u nadosjetilnom svijetu) i umno biće (postoji samo u umu), koje je poput odraza u ogledalu – nema stvarnost, ali ima oblik. Čokić dalje jezički jasno i precizno raspravlja o biću (*mevdžud*) kao *mogućem* – *mumkin* – *kontingentnom*, dodajući da se biće sastoji iz supstancija (*dževahir*) koje čine njegov "osnov i suštinu", te akcidencija (*e'arad*) njegovih oznaka ili svojstava.⁹

S obzirom da neminovno stječemo dojam da je jezik u teološkim djelima o kojima govorimo u određenoj mjeri arhaičan, istovremeno treba imati u vidu našu distancu od stotinjak godina. Arhaičnost je vidljiva najviše na nivou pravopisnih rješenja i vezana za oblike riječi kojima se mi najčešće i danas služimo, ali u vremenom modificiranim varijantama. Ovo postaje interesantnije kad paralelno s arhaizmima postavimo primjere posve savremene leksike iz djela istih autora: *premisa*, *instinkt*, *apsolutno*, *grandiozno*, *fanatizam*, *rekord*, *stepeni*, *funkcije*, *refleksije*...

Naši autori su dali svoje doprinose svi zajedno, a vremenom se ostvarivala određena selekcija i dopune u okvirima uspostavljenog jezičko-stilskog i teološkopojmovnog instrumentarija. Sve do danas to nije završen proces i ne može ni biti. Međutim, poduhvat generacije iz prve polovine dvadesetog stoljeća je u tome nemjerljivo značajan. Potrudili su se na "izgrađivanju podesnog jezika i njegovog osposobljavanja da 'ponese' duboke akaiidske teme".

9 A. A. Čokić, *Ilmi kjelam*, rukopis, str. 44-45.

Učenjaci o kojima je riječ međusobno su se razlikovali u stilu, iako možemo prepoznavati i zajedničku matricu. Zajedničko im je ono što pripada njihovom vremenu. O tome govori poznata izreka: *Stil je čovjek, ali je stil i doba.*

Svaki od autora je manje ili više vodio računa o jasnoći stila. Otežavajuće je moralo biti što u akaidskim i drugim vjersko-teološkim djelima i tekstovima složeni pojmovni aparat nameće i složenu terminologiju, a oni su morali da porade i na njenom uspostavljanju. Bilo im je stalo i do sklada stila (harmonija misli sa izborom stilskih sredstava kojima se izražavaju). Kvalitet koji se zove sažetost stila nije im smio biti u prioritetu, iako je vrlo poželjan (*sažetost nije norma koja zahtijeva da se piše manje, nego da se piše bolje*). Međutim, ne može biti bolje ako se jezgrovitost postiže nauštrb jasnosti. Za naše učenjake ove epohe se može reći da su to uglavnom poštovali.

Zanimljivo je da u njihovim radovima nailazimo i na esejistički manir kad se, recimo, prave originalne komparacije i služe simboličnim slikama. Dobra ilustracija mogao bi biti primjer u kome se vjera kao stanje imanentno ljudskom biću naziva "magnet srca" što je (čovjekova) vjera u Boga i to je "osjećaj privlačivosti i poštovanja prema Sili koja ga je stvorila i koja svim vlada".

Zaključak

U zaključnom razmatranju teme kojom se bavimo želimo ustvrditi da se jezik i stil većine bosanskih učenjaka iz prvih desetljeća dvadesetog stoljeća odlikuje jednostavnošću i jasnošću, s dosta "ilustracija i žive leksike".

Treba zapaziti da su definicije i objašnjenja brojnih važnih pojmova iz tematski razuđene nauke kelama u našoj literaturi jasno i stilski dojmljivo izložene, ali mahom na tragu davno prihvaćenih i ponavljanih formulacija. Ipak, bila su to vrijedna i pouzdana akaidiska znanja koja su izložena na bosanskom jeziku u iznimno važnom periodu, na prelazu iz *starih* ka *novim* interpretacijama vjere, a koja su bosanskim muslimana tada bila nasušno potrebna, pogotovo u sistemu institucionalnog podučavanja i obrazovanja.

Na kraju ovog rada možemo zaključiti da su naši alimi u prvoj polovini dvadesetog stoljeća, u skladu s tadašnjim potrebama i svojim mogućnostima, izgradili osnovni kategorijalni aparat islamske teologije (akaida) na bosanskom jeziku nastojeći da daju odgovore na najvažnija vjerska pitanja. Inicirali su i olakšali dalji razvoj islamskog teološkog mišljenja u Bosni i Hercegovini na maternjem jeziku Bošnjaka. Tako su iskoračili iz svog vremena u budućnost.

Literatura

1. Čokić, Abdurahman Adil, *Ilmi kjelam*, rukopis.
2. Čokić, Abdurahman Adil, 1924, *Islam*, "D. & A. Kajon", Sarajevo.
3. Čokić, Ibrahim Hakki, 1929-1932, "Iman", *Hikjmet*, 6, I/1929-38, IV/1932.
4. Fazlović, Vahid, 2015, *Islamska apologetika Abdurahmana Adila Čokića*, El-Kalem, Sarajevo.
5. Handžić, Mehmed, 1934, *Ilmu-l-kelam – udžbenik islamske vjeronauke za VIII razred srednjih škola*, Vakufska direkcija u Sarajevu, Sarajevo.
6. Kico, Ahmed, 1998, *Učenje i djelo Ahmeda Bureka*, ŠIP DD "Borac" Travnik, Travnik.
7. *Kur'an Časni, prevod i tumač*, 1937, preveli i sredili hafiz Muhamed Pandža i Džemaludin Čaušević, Sarajevo.
8. Nakičević, Omer, 2009, *Muhamed Pašić – zaboravljeni direktor Šerijatske gimnazije*, Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, Gazi Husrev-begova medresa u Sarajevu, Medžlis Islamske zajednice Sarajevo, Sarajevo.
9. Serdaravić, Muhamed Seid, 1905-1906, *Kratka povijest islama*, Islamska dionička štamparija, Sarajevo.
10. Serdaravić, Muhamed Seid, 1915, *Istinitost Božijeg bivstva i Muhammedova poslanstva*, Prva muslimanska nakladna knjižara, Mostar.